

Кыргыз тилинен билим берүүнүн мамлекеттик стандарты тууралуу айрым түшүндүрмөлөр

Аннотация: кыргыз тилинен билим берүүнүн мамлекеттик стандартын 1996-жылдан бери карай түзүшүп келатам. Бул жолку стандарттын айырмачылыгы анда, негизинен, кыргыз тилин компетенттүүлүккө багыттап окутуу, атап айтканда кыргыз тилин окутуудагы тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөр тууралуу түшүнүктөрдүн киргизилиши болуп саналат. Мкалада мына ушулар тууралуу кеңири маалыматтар камтылган.

Эне тили көп функцияны аткарган көрүнүш: пикирлешүү куралы, таанып-билүү каражаты, чындыктын чагылышы, инсандын интеллектуалдык жана руханий өнүгүүсүнүн каражаты. Тилди аракетке келтирген эне тилин өздөштүрүү деңгээлинен, окуучулардын мектеп предметтерин, биринчи кезекте экинчи тилди жана чет тилдерди өздөштүрүүсү, ошондой эле аналитикалык ой жүгүртүүлөрүнүн өнүгүүсү менен байланышат. Тил ой жүгүртүү менен органикалык биримдиктеги каражат.

Эне тилинин мектеп курсунун структурасында өз алдынча үч багыты көрүнүп турат: тил системасы; орфографиялык жана пунктуациялык эрежелер, кеп маданиятынын өсүүсү. Мектепте тил эрежелерине (орфография, пунктуация) үйрөтүү салт боюнча алгылыктуу деп эсептелинип, тилдин теориялык маалыматтары кептин практикалык ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн колдонулбастан, ажыратылып окутулат. Ошентип, мектеп окуучулардын функционалдык сабаттуулугун толук камсыздай албай жатат, бүтүрүүчүлөрдүн оозеки жана жазуу кеби боюнча көндүмдөрү жеткиликтүү деңгээлде калыптанбай жатат. Сабаттуу кеп көндүмдөрүн калыптандыруу азыркы учурда программалык-усулдук документтерде берилип, а практикада болсо толук кандуу ишке ашпай жатат.

Кыргыз тили Кыргыз Республикасындагы түпкү элдин эне тили болуу менен бирге эле башка этностордун (орус, өзбек, казак, тажик, уйгур ж.б.у.с) байланыш катнашынын, ошондой эле маданияттар аралык диалогдун жана таанып-билүүнүн каражаты катары кызмат кылат. Республиканын бардык аймактарында бул тил кеңири колдонулат жана билим алууга болгон муктаждыгын канааттандырат. Ошондой эле мамлекеттик тил катары да Кыргызстанда жашаган бардык элдердин кызыгуусун шарттайт. Улуттук баалуулуктарды кийинки муунга жеткирүүнүн негизги каражаты да болуп саналат. Кыргызстанда жашап жаткан тектеш этностордун (казак, өзбек, уйгур, татар ж.б.) маданиятын, баалуулуктарын, үйрөнүүгө көпүрө да болуп саналат. Тектеш болгондуктан алардын кыргыз тилин үйрөнүүдө чоң тоскоолдуктар жок.

Кыргыз тили түпкүлүктүү элдин эне тили катары, ошондой эле бардык этностордун (өзбек, казак, тажик, уйгур ж.б.) баарлашуусунун, таанып-билүүсүнүн, маданияттар аралык диалогунун каражаты болуп саналат. Ал республиканын бардык аймактарында кеңири колдонулуп, бардык элдердин билим алуу муктаждыктарын камсыздандырат. Ошондой эле кыргыз тили мамлекеттик тил катары бул тилди башка этностордун үйрөнүүсү үчүн шарт түзөт.

Кыргыз тили маданий-руханий баалуулуктарды кыргыз элинин өсүп келе жаткан муундарына өткөрүп берүү үчүн, ошондой эле тектеш жана дүйнө элдеринин баалуулуктарын таанып-билүү үчүн шарт түзөт. Мектептердин жана гимназиялардын ортоңку баскычындагы окуучулар кыргыз тилин эне тил катары окуп-үйрөнүүнүн натыйжасында тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөргө ээ болуулары зарыл.

1.Эне тилин үйрөтүүнүн максаты жана милдеттери

Максаттары

- Окуучулардын коммуникативдик-кептик көндүмдөрүн өнүктүрүү жана социалдаштырууну камсыздоо;
- Алардын маданий-тилдик окшоштуктарын түзүүгө көмөктөшүү.

Милдеттери

- **Когнитивдик.** Окуучулар эне тилин дүйнө таануунун куралы, чындыктын чагылдыруунун каражаты ошондой башка предметтер боюнча билим алуунун куралы катары колдонушат. Эне тилин бүтүн жана өнүгүп жаткан система катары кабыл алат, курамдык өзгөчөлүктөрүн, тил бирдиктеринин маанисин жана кызматын түшүнөт, тилдик кубулуштарды жана фактыларды анализдей алат, оозеки жана жазуу кебинде адабий тилдин нормаларын колдонот.
- **Колдонуучулук.** Окуучу кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө (угуу, окуу, сүйлөө жана жазуу) жана пикирлешүүнүн түрдүү тармактарында пикирлешүү маданиятына жана өзүнүн оозеки кебин өз алдынча өркүндөтүүгө жөндөмдүү болот.
- **Баалуулугу.** Эне тили маданият жаратуучу экендигин түшүнөт, өзүндө руханий-тарыхый мурас катары тилге кылдат мамиле кылууну тарбиялайт, маданият аралык пикирлешүү формаларына ээ болот.

2. Эне тилин үйрөтүүдөгү коммуникативдик-кептик ишмердүүлүк мамиле

Эне тилин окутуудагы окуучулардын кептик ой жүгүртүүчүлүк-коммуникативдик ишмердүүлүгүн өркүндөтүү, алардын кеп маданиятын өнүктүрүү, тил системасын өздөштүрүү жана анын мыйзамдарын таанып-билүүчүлүк мааниде гана эмес, ошондой эле функционалдык маанилерин да көздөйт. Баарынан мурда, азыркы учурдагыдай тескерисинче эмес, үйрөнүлүп жаткан тил бирдиктерин фактыны үйрөнүү функциясынан анын мүнөздөмөсүн аңдап-түшүнүү менен, өздөштүрүүгө болгон мамилени өзгөртүү керек.

Эне тилин үйрөтүүдөгү белгиленген максаттар менен милдеттерди чечүү үчүн коммуникативдик-кептик ишмердүүлүк мамилесин (1-диаграмманы караңыз) колдонуу сунушталат.

1-диаграмма

Коммуникативдик-кептик ишмердүүлүк мамиле

текстте тилдик бирдиктер табигый кырдаалда , табигый чөйрөдө көрсөтүлгөн. Тилдик бирдиктер текстте гана жаңы, б.а. текст түзүүчү функцияларга ээ болот. Бул функцияларды өздөштүрбөө алардын өз алдынча кеп ишмердүүлүгүндө пайдалана албоосуна алып келет. Мына ошентип текст дидактикалык бирдик катары кыргыз тилин мектепте үйрөнүүдө эки маанилүү багытты бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берет: түрдүү турмуштук кырдаалдарда тил системасын жана пикирлешүү эрежелерин, нормаларын таануу (Н.А.Ипполитова.Текст в системе обучения русскому языку в школе. –М., 1998).

Адабий тилдин бардык функционалдык стилдерине (расмий-иштиктүү, окуу-илимий, көркөм, публицистикалык) ылайык тексттин түрлөрүн колдонуу эске алынат (1-таблицаны караңыз).

Окуучулар оозеки жана жазуу түрүндөгү түрдүү типтеги даярдыксыз жана даярдалган тексттерди түзүү аркылуу үзгүлтүксүз пикирлешүү кебине тартылган, а тил жана аны туура жазуу нормалары коммуникативдүү милдеттерди ишке ашыруу каражаты болот. Демек, окуучулар оозеки жана жазуу кебинин (конспект, реферат, пикир жазуу, арыз, аннотация, доклад жазуу ж.б.у.с.) түрдүү жанрларын өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк алат.

Текстке таянуу предметтик (тилдик, кептик жана маданий) жана түйүндүү (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өз алдынча ишке ашыруу жана көйгөйдү чече билүү) компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу процессин бириктирүүнү камсыздайт. Текстти түшүнүү жана түзүү тажрыйбасы окуу процессинде мектептен сырткары, ошондой эле окуучулардын келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүндө пайдаланылышы мүмкүн.

1-таблица
Үйрөтүү этаптарына ылайык тексттердин берилиши (сунушталышы)

	Оозеки-Сүйлөшүү	Көркөм	Публицистикалык	Окуу-илимий	Расмий-иштиктүү
5-7	5%	45-50%	30-35%	8%	7%
8-9	5%	30-35%	25-30%	15-20%	15%

Бул курс башталгыч класстардын кыргыз тили курсунун логикалык жактан уландысы болуп саналат жана мазмундары окутуу усулдары жана жумушту уюштуруу формаларындагы улантуучулукту түзөт.

Курстун өзгөчөлүгү:

- тил функционалдык стилдин контекстинде;
- окуучулардын тажрыйбасына жана алардын өркүндөтүүсүнө таянуу менен;
- предметтер аралык байланышты эске алуу менен үйрөтүлөт.

Кыргыз тили курсу 3 этапка бөлүнөт:

- 5-7-класстар;
- 8-9-класстар;
- 10-11-класстар.

Биринчи - “Сөз - тилде жана кепте” (5-7-класстар) этабында сөздүн тексттеги конструктивдүү жана семантикалык кызматтары үйрөтүлөт.

Экинчи - “Сүйлөм - тилде жана кепте” (8-9-класстар) этабында тексттеги сүйлөмдүн курамы, мааниси жана анын коммуникативдик кызматтары үйрөтүлөт.

Үчүнчү - “Текст” (10-11-класстар) этабында ар түрдүү стилдеги оозеки жана жазуу тексттеринин курулуу эрежелери жана окуучулардын мазмундуу туура, көркөм таасир берүүчү кепти түзүү боюнча көндүмдөрү (тажрыйбалары) өркүндөтүлөт.

Бүтүндөй курс аралыгында биринчи кезекте, көңүл кеп ишмердүүлүгүнүн анын бардык түрлөрүндө ишке ашуусуна көңүл бөлүнөт (2-таблицаны караңыз).

2-таблица.

Эне тили (кыргыз тили) курсунун түзүлүшү

Окутуунун этаптары	Тилдин системасы	Кептик ишмердүүлүгү			
		Угуу	Окуу	Сүйлөө	Жазуу
5-7-класстар	Сөз - тилде жана кепте: анын конструктивдик жана семантикалык кызматы				
8-9-класстар	Сүйлөм - тилде жана кепте: анын түзүлүшү,				

	мааниси жана коммуникативдик кызматы				
10-11-класстар	Текст: түрдүү стилдерде тилдин түзүлүш жана кызмат кылуу эрежелери				

1. «Сөз - тилде жана кепте» (5-7-класстар)

Бул курска (5-класс) киришүүдө текст жөнүндөгү маалыматтар, тилдин бирдиктери: сөз, сөз айкаштары жана сүйлөм, алардын кептеги кызматы кайталанат жана тереңдетилет. Кыргыз тили боюнча билимдерди өздөштүрүүдө көмөкчү болуп саналган фонетика, орфоэпия жана графика («сөз жана анын тыбыштык түзүлүшү») жана сөз жасоо («сөз жасоо») тууралуу маалыматтар өзүнчө бөлүмдөрдө берилди.

. 5-7-класстарын курстун негизги мазмуну төмөнкү бөлүмдөрдө көрсөтүлгөн:

- тил жана коом;
- текст;
- сөз жана сүйлөм - текстте;
- сөз жана анын лексикалык маанилери;
- сөз - сөз түркүмү катары.

Бул бөлүмдөрдү окутууда түрдүү функционалдык типтердеги жана жанрлардагы тексттер колдонулат. Бул окуучуларды тилдик бирдиктерди текст жасоочулук кызматтарына ылайык кебинде максатуу колдонууга мүмкүндүк түзөт. Жалпысынан сөз түркүмдөрүн тексттик негизде окутууну төмөнкүчө көрсөтүүгө болот (1-чиймени караңыз)

1 - чийме

Сөз түркүмдөрүн тексттик негизде окутуу

I	II	III
Сүйлөм	Морфологиялык категориялардын талданышы	Текст

Орфография жана пунктуация боюнча материалдар бүткүл курстун ичинде тиешелүү темага ылайык жайгаштырылат.

2. «Сүйлөм - тилде жана кепте» (8-9-класстар)

8-9-класстарда сөз айкашы жана сүйлөмдүн курулушу ошондой эле айтып берүү функцияларынын (кырдаалга жараша таасир этүү, маалымат айтуу, кабарлоо ж.б.ус.) синтаксистик эрежелери окутулат.

8-9-класстардын курсунун негизги мазмуну төмөнкү бөлүмдөрдө сунушталган:

- тил жана коом;
- текст;
- тилдеги жана кептеги жөнөкөй сүйлөм;
- тилдеги жана кептеги татаал сүйлөм;

Сөз айкашы жана сүйлөмдүн түзүлүштөрү түрдүү стилдердеги жана жанрлардагы тексттерде каралат, бул коммуникативдик милдеттерге ылайык вариативдүү текст кура билүү көндүмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк түзөт.

Байланыштуу кептин көндүмдөрүн өздөштүрүүдө көмөкчү болуп эсептелинген сөз айкашы жөнүндөгү маалыматтар 8-класста өзүнчө бөлүм катары берилген. 9-класстагы курс 5-9-класста бардык окутулгандарды системалаштыруу менен аяктайт («Тил жана кеп жөнүндөгү маалыматтарды системалаштыруу» бөлүмүм). Орфография жана пунктуация боюнча материалдар бүткүл курс боюнча жайгаштырылат.

5-9-класстарда кыргыз тилинин грамматикалык түзүлүшүн мындан ары өздөштүрүүсү, окуучулардын кептин функционалдык ар түрдүүлүк системасына, оозеки жана жазуу кебинин ар кыл түрлөрү боюнча көндүм жана жөндөмдөргө ээ болуусу, активдүү жана пассивдүү сөздүгүнүн кеңейиши ишке ашырылат.

3.Эне тилин окутуудагы предметтик компетенттүүлүктөр

Предметтик компетенттүүлүктөрдү аныктоодо автор төмөнкүлөрдү эске алды:

- Кептик-ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүк төмөнкү фазаларга ээ: мотив – максат – багыт алуу – пландаштыруу – ишке ашыруу – текшерүү;
- Кептик ишмердүүлүк процессинде сүйлөөчүнүн грамматикасы жана угуучунун грамматикасы колдонулат;
- Адамдын кеби анын дүйнө таанымын жана маданий деңгээлин чагылдырат.

Мына ушуга байланыштуу эне тилинин төмөнкүдөй компетенттүүлүктөрү белгиленди:

- **тилдик** – тилдин системасына ээ болуу, тактап айтканда, тилдин курулушу, тилдик нормалар, анын ичинде орфографиялык жана пунктуациялык;
- **кептик** – кептик кырдаалдар жана тилдик нормаларга ылайык коммуникативдүүлүк ишке ашырылат, өзүнүн кептик мүмкүнчүлүктөрүн өркүндөтөт жана сөздүк корун байытат.
- **маданий** – тилдин улуттук-маданий өзгөчөлүгүн эске алуу менен диалог жүргүзө билүүсү.

1. **Тилдик компетенттүүлүккө** ээ болуу бул – бүтүрүүчүнүн тилдин жеке жана жалпы закондорун чагылдыруучу нормалар жана эрежелер боюнча билимге ээ болот, лингвистикалык маалыматтарды интерпретациялай алат, аналитикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүнө ээ болот:

- тилдик бирдиктерди, тилдин системасындагы функциялары жана тексттеги ролу менен байланышта түшүнөт;
- лингвистикалык бирдиктерди, функциялары, маанилери жана стилдери боюнча топтоштурат;
- тилдик бирдиктердин синонимдештигин, структурасы, семантикасы жана стили боюнча айырмалайт;
- кептин оозеки жана жазуу формаларынын өзгөчөлүктөрүн айырмалайт;
- каралган орфограммалардын көлөмүнө жана пунктуациялык эрежелерге ылайык орфографиялык жана пунктуациялык көндүмдөргө ээ болот.

2. **Кептик компетенттүүлүккө** ээ болуу – бул мектеп бүтүрүүчүсү (сүйлөөчү же угуучу) коммуникативдик милдеттерди аныктоого, тилди пикир алышуунун ар кыл кырдаалдарында оозеки жана жазуу формасында пайдаланууга, өзүнүн сөздүк корун байытуу менен кептик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жөндөмдүүлүгү:

- карым-катнаштын (коммуникациянын) максатына ылайык кептин предметин жана темасын түшүнөт жана белгилейт;
- тексттеги биринчи жана экинчи маалыматтарды бөлүп көрсөтүп, аларды чындык менен салыштырат;

- коммуникативдик мазмунуна ылайык тексттердин функционалдык-семантикалык типтерин, кептин ар кыл жанрындагы жана стилиндеги тексттерди айырмалайт жана пайдалана алат.

- адабий тилдин (стилдердин) нормаларына, пикир алышуунун максатына (кептик кырдаалдарга) ылайык текст түзөт;

- текстти ар кыл стилдик режимдерге (бир стилдеги текстти экинчи стилге айландыруу), түрдүү эмоционалдык жагдайларга (тондорго) ылайыктап кайрадан түзөт;

3. **Маданий** компетенттүүлүккө ээ болуу – бул мектеп бүтүрүүчүсү пикир алышууга катышуу менен социалдык кептик жана тарыхый-маданий контекстти эске алууга жөндөмдүү:

- коомдо жүрүм-турумдун нормаларына ылайык баарлашуунун катышуучусунун социалдык ролун өзүнө кабыл алат;

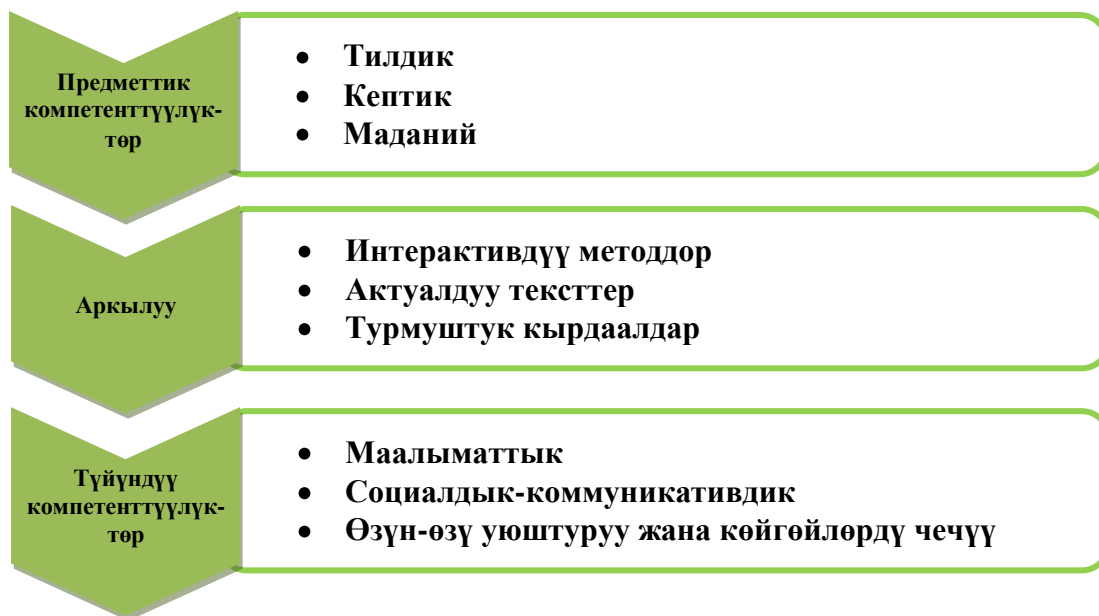
- элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет;

- Кеп адебинин эрежелерине ээ болот.

4. Предметтик жана түйүндүү компетенттүүлүктөрдүн өз ара байланышы

Түйүндүү компетенттүүлүктөр (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чече билүүчүлүк) кыргыз тили сабагында предметтик: тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөр аркылуу калыптанат (2-чиймени караңыз).

2-чийме. Предметтик жана түйүндүү компоненттүүлүктөрдүн байланышы

Турмуштук кырдаалдардан алынган окуучулар үчүн кызыктуу тексттерди окуу (угуу) жана талкуулоо ой жүгүртө билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүп, баалуулук багыттарды иштеп чыгууга көмөктөшөт. Ал тексттерди сынчыл көз караш менен баалоо,

тексттерден маалыматтарды табууга, башкалардын пикирлерин уга билүүгө жана өз пикирин калыптандырууга, түрдүү көз караштарды салыштырууга үйрөтөт.

Бай сөздүк корго ээ мектеп окуучусу өз оюн эркин жана так билдирүүгө жөндөмдүү болуу менен ар түрдүү кырдаал жана карым-катнаштын чөйрөлөрүндө ийгиликтерге жетишет. Эне тили боюнча карым-катнаштын маданиятына жетишүү бул – башка элдердин да маданиятын сыйлоо сезимин өнүктүрүүнү жөнгө салат.

Кыргыз тилинен билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын үстүндө бир катар жылдардан бери эмгектенип келдик. Ал стандарт иштелип чыгып, Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинде жактырылып, министрликтин коллегиясында бекитүүгө жөнөтүлдү. Жакында жарык көрүү алдында турат. Бул чакан макалада стандарттагы айрым жагдайлар тууралуу сөз кылдык.

Адабияттар

1. Кыргыз тилинен билим берүүнүн Мамлекеттик стандарты. Жыйнакта.
2. Кыргыз тилинин программасы. 5-11-класстар. Б. Билим 2012.
3. Б.Исаков. Кыргыз тилин орто мектептин 5-11-класстарына натыйжалуу окутуу боюнча усулдук колдонмо. Б. Учкун. 2011
4. Жаңы муундагы окуу китебинин мазмуну менен ички түзүлүшүн баалоо боюнча Жобо жана Практикалык колдонмо. –Б., 2006;
5. Кыргыз Республикасынын билим берүү мыйзамы. –Б., 2003;
6. Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн Алкактык Улуттук куррикулуму. –Б., -2008;
7. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилде билим берүү концепциясы. – Б., 2009;
8. Мусаева В. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин окутуу 5-11-кл. Монография. – Б., 2009;
9. Мусаева В Кыргыз тили (кыргыз тили таблица, чийме, схемаларда)1-11-кл.- Б., 2009;
10. Чыманов Ж. Кыргыз тили: Окутуу методдору. –Б., 2007;
11. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. –Б., 2009